INKLYUZIV TA'LIM ŞAROITIDA INTELLEKTUAL NUQSONGA EGA ÖQUVÇILAR BILAN IŞLAŞ METODIKASI

Hasanova Gulnoz Qosimovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgaça va boşlanğiç ta'lim pedagogikasi kafedra mudiri pedagogika fanlar nomzodi,professor
Haydarova Umida Farhod qizi
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boşlanğiç ta'lim) yönalişi magistranti

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.24387811***

Annotatsiya : *Uşbu ilmiy maqolada inklyuziv ta'lim şaroitida intellektual nuqsonga (aqliy rivojlanişda orqada qolişga) ega öquvçilar bilan olib boriladigan pedagogik-korreksion işlar metodikasi tahlil qilingan. Şuningdek, dars jarayonini differensiallaştiriş, individual ta'lim dasturlarini (ITD) tuziş va sensor-kognitiv metodlardan samarali foydalaniş böyiça amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit sözlar: *inklyuziv ta'lim, intellektual nuqson, korreksion pedagogika, individual ta'lim dasturi, tyutor, kognitiv rivojlaniş, differensial yondaşuv.*

Аннотация : *В данной научной статье анализируется методика коррекционно-педагогической работы с учащимися с интеллектуальными нарушениями (задержкой психического развития и умственной отсталостью) в условиях инклюзивного образования. Также даны практические рекомендации по дифференциации учебного процесса, составлению индивидуальных образовательных программ (ИОП), организации и эффективному использованию сенсорно-когнитивных методов.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, интеллектуальные нарушения, коррекционная педагогика, индивидуальная образовательная программа, тьютор, когнитивное развитие, дифференцированный подход.*

Abstract : *This scientific article analyzes the methodology of correctional and pedagogical work with students with intellectual disabilities in the context of inclusive education. Practical recommendations are also provided on differentiating the educational process, developing Individualized Education Programs (IEPs), organizing and effectively utilizing sensory-cognitive methods.*

Keywords: *inclusive education, intellectual disability, correctional pedagogy, individualized education program, tutor, cognitive development, differentiated approach.*

KIRIŞ

Zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim tamoyillaridan biri har bir bolaning jismoniy, ruhiy va intellektual rivojlaniş darajasidan qat'i nazar, sifatli ta'lim oliş huquqini ta'minlaşdir. Bugungi kunda Yangi Özbegiston taraqqiyot strategiyasi doirasida alohida ta'lim ehtiyojlari bölgan bolalarni ijtimoiy himoya qiliş, ularning qobiliyatlarini röyobga çiqariş va tengdöşlari bilan bir muhitda ta'lim olişlarini taşkil etiş davlat siyosatining ustuvor yönalişiga aylandi.Yurtimizda ushbu sohadagi huquqiy-me'yoriy baza tubdan yangilandi. Xususan, Özbegiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi **PQ-4860-son** «Alohida ta'lim ehtiyojlari bölgan bolalarga

ta'lim-tarbiya beriş tizimini yanada takomillaştiriş çora-tadbirlari töğrisida»gi qarori bilan **2020–2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantiriş konsepsiyasi** tasdiqlanib, sohaning strategik poydevori yaratildi. Bundan taşqari, Prezidentimizning 2022-yil 11-maydagi **PF-134-son** Farmoni («2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantiriş böyiça milliy dasturni tasdiqlaş töğrisida») hamda Vazirlar Mahkamasining **638-son** (12.10.2021) va **818-son** (24.12.2025) qarorlari asosida mamlakatimizda inklyuziv ta'lim yangi bosqiçga kötarildi.

Hozirgi kunda respublikamizning har bir tuman va şahrida inklyuziv ta'lim talablariga javob beradigan tayanç umumta'lim maktablari şakllantirilgan bölib, **2026-yilning özida yana 70 ta umumta'lim maktabida** inklyuziv sinflar tarmöği kengaytirilmoqda. Şuningdek, «Köp funksional inklyuziv-resurs markazlari» faoliyatining yölga qöyilişi, maktablarda maxsus pedagog (defektolog) va **tyutor** (yordamçi pedagog) ştatlarining joriy etilişi alohida ehtiyojli öquvçilarni nafaqat ma'lumotli qiliş, balki ularni tölqonli ijtimoiy hayotga tayyorlaş imkonini bermoqda. Biroq umumta'lim sinfida intellektual nuqsonga ega öquvçini sog‘lom tengdöşlari bilan birgalikda öqitiş pedagogdan yuqori kasbiy mahorat va maxsus metodik yondaşuvlarni talab etadi.

Asosiy qism Intellektual nuqsonga ega öquvçilarning bilis faoliyatida idrokning sustligi, diqqatning barqaror emasligi, xotira hajmining çegaranlanganligi hamda mantiqiy tafakkurning qiyin şakllanişi kuzatiladi. Şu bois inklyuziv sinfda dars taşkil etişda quyidagi metodik yondaşuvlarga tayaniş maqsadga muvofiqdir:

1. Individual ta'lim dasturi (ITD) va differensial yondaşuv

Inklyuziv sinfda har bir intellektual nuqsonga ega öquvçi uçun psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi asosida Individual ta'lim dasturi (ITD) işlab çiqiladi. Bunda dars mavzusi bitta bölgani holda, öquv maqsadlari va topşiriqlar murakkabligi moslaştiriladi:Soddalaştiriş metodi: Umumiy sinf uçun berilgan nazariy qoida intellektual nuqsonli öquvçiga qisqa, aniq va hayotiy misollar orqali tuşuntiriladi.Bosqiçma-bosqiç algoritmlaştiriş: Katta topşiriqlar mayda, ketma-ket bajariladigan qadamlarga bölinişi lozim. Öquvçi har bir kiçik qadamni bajarganda rağbatlantirib boriladi.

Köp sensorli (multisensor) va körgazmali-amaliy metodlar

Intellektual nuqsonli bolalarda abstrakt tafakkurdan köra körgazmali-harakatli tafakkur yaxşiroq rivojlangan böladi. Şuning uçun darslarda bir vaqtning özida bir neça sezgi organlarini (köriş, eşitiş, teginiş) işga soluvchi metodlar samarali natija beradi:Taktil va manipulyativ vositalar: Matematika darslarida sanoq çöplari, geometrik şakllar, relyefli raqamlar va maxsus konstruktorlardan foydalaniş.Vizual tayanç sxemalar: Matnli qoidalar örniga piktogrammalar, rangli jadvallar va ketma-ketlikni körsatuvçi rasmli kartalardan (masalan, PECS tizimi elementlaridan) foydalaniş.Intellektual nuqsonga ega öquvçilarning bilis faoliyatida idrokning sustligi, ixtiyoriy diqqatning tarqoqligi, mexanik va mantiqiy xotira hajmining çegaranlanganligi hamda umumlaştiriş-mavhumlaştiriş jarayonlarining qiyin kechişi kuzatiladi. Şu sababli inklyuziv sinfda pedagogik jarayonni taşkil etişda quyidagi besh asosiy metodik yönaliş va ularning aniq amalga oşiriş mexanizmlariga tayaniş zarur:

Öquv materialini moslaştiriş (adaptatsiya) va algoritmlaştiriş metodikasi

Umumta'lim dasturidagi murakkab mavzularni intellektual nuqsonli öquvçi özlaştira olişi uçun **«Mayda qadamlar» (mikro-öqitiş)** texnologiyasi qöllaniladi.Körsatmalarni qisqartiriş qoidasi: Öqituvçi bir vaqtning özida faqat bitta aniq buyruq beradi. *Masalan:* «Daftaringni oç,

bugungi sanani yoz va 3-maşqni köçir» deyiş örniga, avval «Daftaringni oç» deyiladi, öquvçi bajargandan söng keyingi qadam aytiladi.Tayanç algoritm kartalari: Har bir fan böyiça harakatlar ketma-ketligini körsatuvçi rasmli-matnli algoritm tuziladi. *Masalan, ona tili darsida gapni tahlil qiliş uçun:* 1-qadam: «Kim? yoki Nima?» savolini ber (tagiga 1 ta çiziq çiz); 2-qadam: «Nima qildi?» savolini ber (tagiga 2 ta çiziq çiz).Matnlarni soddalaştiriş: Darslikdagi uzun matnlar 3–4 ta qisqa, sodda gaplardan iborat asosiy mazmunga keltiriladi va muhim kalit sözlar rangli marker bilan ajratib körsatiladi.

Multisensor (köp sezgi organlariga tayanuvçi) öqitiş

Intellektual nuqsonli bolalarda söz-mantiq tafakkuri zaif bölganligi sababli ma'lumotni bir vaqtning özida **köriş, eşitiş va teginiş (kinestetik)** kanallari orqali uzatiş eng yuqori samara beradi.Taktil-manipulyativ metod: Harf va raqamlarni örganişda qum qog‘ozdan (najdak) qirqilgan harflarni barmoq bilan silaş, plastilindan şakl yasaş, sanoq çöplari, tugmalar va geometrik bloklar (Dyeneş bloklari) bilan bevosita amaliy harakat bajariş.Rangli kodlaş (Color-coding) texnikasi. Öquv materialini vizual tizimlaştiriş uçun ranglardan foydalaniş. *Masalan:* matematika darsida onliklarni — qizil rangda, birliklarni — kök rangda belgilăş; ona tilida unli tovuşlarni — qizil, undöşlarni — kök doiraçalar bilan ifodalaş.PECS va piktogrammalar tizimi. Nutqi rivojlanmagan yoki tuşunişi qiyin bölgan öquvçilar uçun dars bosqiçlari va topşiriq şartlarini maxsus rasmli kartalar (piktogrammalar) orqali tayanç signal sifatida doskaga ilib qöyiş.

Inklyuziv sinfda intellektual nuqsonli öquvçini ajratib qöymaslik uçun sinfdöşlari bilan guruhli işlaşning maxsus usullari qöllaniladi:

- **«Mozaika» (Jigsaw) metodining moslaştirilgan şakli:** Guruhga umumiy loyiha topşiriladi (masalan, «Yil fasllari» posterini tayyorlaş). Intellektual nuqsonli öquvçiga özi aniq uddalay oladigan vazifa — tayyor kesilgan daraxt va qor parçalari rasmlarini kerakli joyga yeliş (yopiştiriş) topşiriladi. Natijada u umumiy muvaffaqiyatga hissa qöşganini his qiladi.
- **Juftlikda işlaş (Tengdöş kömagi):** Darsda intellektual nuqsonli öquvçi yoniga sabrli va yaxşi özlaştiruvçi sinfdöşi biriktiriladi. U darslikdagi kerakli sahifani oçişga yoki daftarga sarlavha yozişga yordam beradi.

Korreksion-rivojlantiruvçi didaktik öyinlar va neyrogimnastika

Intellektual nuqsonli öquvçilarning miya yarim şarlari faoliyatini faollaştiriş va tez toliqib qolişini oldini oliş uçun darsning har 12–15 daqiqasida **3 daqiqalik korreksion pauza** ötkaziladi:

- **Kognitiv öyinlar:** *«Nima özgardı?»* (köriş xotirasini rivojlantiriş uçun stol ustidagi 4 ta buyumdan birini yaşiriş), *«Mantiqiy zanjir»* (katta-kiçik, uzun-qisqa belgilari böyiça predmetlarni tartiblaş), *«Sehrli xaltacha»* (xalta içidagi buyumni körmasdan, faqat paypaslab topiş orqali taktil idrokni korreksiyalaş).
- **Neyrogimnastika maşqlari:** İkki qöl bilan bir vaqtda har xil harakatlarni bajariş («Musht-qovurğa-kaft», havoda ikki qöl bilan simmetrik şakllar çizış). Bu maşqlar diqqatni jamlăş va mayda motorikani rivojlantirişga xizmat qiladi.

1-jadval.

Dars bosqiçlari böyiça namuna

Dars bosqiçi (Vaqt)	Sinf bilan umumiy işlaş	Intellektual nuqsonli öquvçi uçun aniq metodik harakat

Taşkiliy va motivasiya (5 daq.)	Savol-javob, aqliy hujum.	Salomlaşiş, dars jadvali piktogrammasini körsatiş, qisqa neyrogimnastika maşqi.
Yangi mavzu tuşuntiriş (10 daq.)	Darslik matni va taqdimot asosida tuşuntiriş.	Rangli tayanç karta va real predmetlar (taktil vositalar) yordamida 2–3 ta sodda gapda tuşuntiriş.
Mustahkamlăş (15 daq.)	Mustaqil maşq va masalalar yeçiş.	**ITD** asosidagi algoritm kartasi böyiça bosqiçma-bosqiç (skaffolding usulida) amaliy topşiriq bajarış.
Guruhli iş (10 daq.)	Muhokama va taqdimot tayyorlaş.	**«Tengdöş-tyutor»** kömagida umumiy posterning amaliy qismini (rasm tanlaş, ranglaş) bajarış.
Baholaş va yakunlaş (5 daq.)	Ballar va baholar e'lon qiliş.	**Kriterial-individual baholaş:** özining kechagi natijasiga nisbatan ösişini e'tirof etiş va rağbatlantiruvçi stiker beriş.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim şaroitida intellektual nuqsonga ega öquvçilar bilan işlaş metodikasi har bir bolaning individual imkoniyatlariga hurmat bilan yondaşişga asoslanadi. Yurtimizda Prezidentimiz rahbarligida yaratilgan mustahkam huquqiy kafolatlar, inklyuziv-resurs markazlari hamda tyutorlik tizimining joriy etilişi alohida ta'lim ehtiyojli bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilinişiga xizmat qilmoqda. Dars jarayonida differensial topşiriqlar, multisensor vositalar va koperativ öyin texnologiyalarining tizimli qöllanilişi intellektual nuqsonli öquvçilarning bilis faoliyatini rivojlantiriş bilan birga, jamiyatda bağrikenglik va insonparvarlik muhitini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Özbegiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bölgan bolalarga ta'lim-tarbiya beriş tizimini yanada takomillaştiriş çora-tadbirlari töğrisida»gi PQ-4860-son qarori.
2. Özbegiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi «2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantiriş böyiça milliy dasturni tasdiqlaş töğrisida»gi PF-134-son Farmoni.
3. Özbegiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bölgan bolalarga ta'lim berişga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlaş töğrisida»gi 638-son qarori.
4. Özbegiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 24-dekabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bölgan bolalarga sifatli ta'lim oliş imkoniyatini yaratiş, ularni jamiyatga integratsiya qiliş va individual rivojlanişini qöllab-quvvatlaş çora-tadbirlari töğrisida»gi 818-son qarori.
5. Muminova L.R., Amirsaidova Ş.M. *Maxsus pedagogika*. — Toşkent: «Fan va texnologiya», 2021.
6. Şomaxmudova R.Ş. *Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot*. — Toşkent, 2022.